

Kje je Makedonija in kdo (so Makedonci) je Makedonec?

»Nekatere preteklosti niso pretekle samo zato, ker so pač pretekle, ampak zato ker se nam zdi, da jih sploh nikoli ni bilo.«

/Jean Casou v spominih
Zapisan svobodi/

Uporabna in neuporabna zgodovina

Geografski pojem Makedonija je dokaj premakljiv skozi zgodovino. S tem je seveda premakljiv tudi glede prebivalstva, ki se šteje za makedonsko. Najprej je veljal za prostor ob obali Egejskega morja, severozahodno, severno in severno-vzhodno od polotoka Halkidike, ki s tremi razčlembami štrli v morje. Prvo znano prebivalstvo je bilo dokaj zapleteno v svoji etničnosti: bržkone so bili najpomembnejši Iliri. Grški (helenski) vpliv se je kazal prek kolonij na obali, kjer so jih vzpostavljali tako kot drugod ob Egejskem in Sredozemskem morju. Kolonije so bile povezane z matičnimi mesti (polis) in tako ni bilo kake politično razpoznavne celote.

Proti koncu 7. stoletja pred našim štetjem se je v Zahodni Makedoniji začela uveljavljati država, ki se je imela za kraljestvo. Vezi s Helado (grštvom) so bile šibke in tako na primer Makedonci niso sodelovali v perzijskih vojnah (proti koncu 5. stoletja pred našim štetjem), ki so v veliki meri izoblikovale antično grško etnično zavest. Prvi makedonski kralj, ki je vstopil v grško politiko, je bil Aleksander, ki mu gre številka I., in z njim se začne penetracija grške kulture v Makedonijo. S kraljem Filipom II. (vladal od 359–336 pred našim štetjem) se zaokroži makedonska država, vanjo sta vključeni Halkidika, Tracija in meje so potisnjene na sever. Oblikoval je močno vojsko in se namenil postati vladar nad Grki.

To pa je uresničil njegov sin Aleksander, ki mu je zgodovina dodelila naslov Veliki. Aleksander Makedonski še zdaleč ni imel namena ostati le grški vladar in začel je bleščeče imperialno osvajanje. Toda imperij, ki ga je izsekal predvsem na ruševinah perzijske moči v Mali Aziji, je bila le njegova osebna stvaritev. Razpadla je po njegovi smrti (323 pred našim štetjem). Delitev je že vsebovala infuzijo helenistične civilizacije,¹ kar je pomenilo utemeljevanje kulturne enotnosti v prvi vrsti sredozemskega bazena. Rimsko cesarstvo je to dediščino prevzelo in končno državno zakoličilo.

* Dr. Stane Južnič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Razlikovanje na helensko in helenistično se zdi še vedno pomembno. Slednje v civilizacijskem smislu pomeni že sinkretizem in odnosu na helenske (grške) prvine. Pa še središča helenistične civilizacije so se odločno odmaknila od Grčije v Malo Azijo in še posebej v Aleksandrijo v Egipt. Razprava je vsekakor o tem pomembna, ker si Grčija lasti prek Bizanca to civilizacijsko dediščino. Vsekakor je najbolje o tem vedel Arnold Toynbee, avtor eruditivne *Study of History*, v 12 zvezkih. London: University Press, med leti 1934 in 1961. Sintetično je helenizem obdelal na primer Paul Sethe (*Epoche der Weltgeschichte*, prevedeno kot: *Epoha svetle istorije* (Od Hamurabija od Kolumba, Sarajevo, »Veselin Masleša«, 1963, str. 81–83).

Velika zavojevanja pa so močno izčrpala makedonsko živo silo in Makedonija ni bila nikdar več posebno cvetoča dežela. Ko so Rimljani širili oblast na Balkanu, so si v dveh makedonskih vojnah (215–205 in 200–194 pred našim štetjem) podredili tako Makedonijo kot Grčijo in pri tem razpoznavno pritrtili dvema različnima identitetama. Upor, ki ga imenujemo tretja makedonska vojna (150–148 pred našim štetjem), je le potrdil ustanovitev rimske province Makedonije (146 pred našim štetjem).

Po delitvi rimskega cesarstva je Makedonija sodila v njegov vzhodni del s prestolnico v Konstantinopolisu (Bizancu). Na severu je bila Trakija in na zahodu Iliricum. Bilo je seveda pokristjanjeno, ko so se začele velike »selitve narodov«, ki so zrušile (v 5. in 6. stoletju) upravno, pa tudi gospodarsko in družbeno zgradbo rimskega Balkana.

Slovanska poselitev

Slovani so Makedonijo kot tudi ves Balkanski polotok preplavili v 6. in 7. stoletju, potem ko so drugi »barbari« še povzročili velika rušenja in depopulacijo. Slovanska naselitev je bila izjemno impulzivna, segala je celo na Peloponez, kar kaže na močno zmanjšano prejšnje prebivalstvo, ki so ga izučile mnoge vojne in vpadi preseljujočih se »ljudstev«. Bizantinska oblast se je obdržala le v mestih, ta pa so bila bolj redko posejana, njihova dejanska moč in veljava pa sta pešali.

Razviden je vsekakor prehod iz helenističnorimske civilizacije v pretežno ruralno in celo pastoralno družbo.

Zgodovina Slovanov se seveda tesno prepleta z obstajanjem, v propadanju le začasno oživljujočega ter končnim zlomom zaznamovanega vzhodnorimskega cesarstva (Bizanca).² Močno jih je zaznamoval v tem prepletanju. Po naselitvi so bili Slovani sicer dokaj plemensko razpršeni. Zato je bila njihova državotvornost šibkejša od njihove poselitvene pričujočnosti. V okolici Soluna, kjer je tudi nastajala slovanska Makedonija, so živela majhna razpršena plemena, je pa značilno, da so si imena praviloma nadevala iz že ustaljenih geografskih poimenovanj. Imenovala so se potemtakem po kraju, kjer so se ustalila in pogosto oblikovala. V tej luči nam postane tudi narodno ime za (slovanske) Makedonce kot posebne etničnosti razumljivo in, morda smemo dodati, je povsem odbranjivo.

Makedonske »Sklavinije«, kot so na splošno poimenovana s Slovani poseljena področja, so se tudi povezovale. Predvsem so to lahko počele s kakim skupnim namenom, kar je lahko bilo zavzetje Soluna. Mesto ni padlo in zveze so prenehale obstajati. Razdrobljenost je olajšala vrnitev bizantinske oblasti.

To oblast so motile drugačne in vojaško ter politično učinkovitejše tvorbe. Taka je bila bolgarska država. Bolgari, neslovansko ljudstvo, ki je v 7. stoletju prišlo z Volge na Balkanski polotok, so si med že naseljenimi Slovani in s prevlado nad njimi na bizantinskih tleh vrezali močno državo. V etnogenezi, ki so jo pospe-

² Najboljša referenca za zgodovino Bizanca je bržkone veliko delo Georgija Ostrogorskega, ki je prevedeno v mnoge jezike in imamo tako tudi slovenski prevod. Knjiga je najprej izšla v nemščini (*Geschichte des byzantinischen Staates*), leta 1940, beograjsko podjetje Prosveta pa jo je objavilo leta 1959 (*Istorija Vizantije*). Mnoge posameznosti, zapisane z večšo literarno roko, pa beremo v magnum opusu Edwarda Gibbona *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Če navajamo samo dva vira, to ne pomeni, da jih ni velikanska količina, pri izboru gre le za povsem določeno predilekcijo. Gibbonovo delo je zelo obširno (navadno se objavlja v šestih volumnih), tako v izdaji, London, Dent (Evergnan's Library), 1962, kar je seveda izdaja, ki jo od prve ločita dve stoletji.

sili, so pustili le ime, sami so se slavizirali.³ Iz jedra svoje države so posegali (posebno po letu 864) tudi v Makedonijo in makedonskim Slovanom vsiljevali nadoblast in identiteto.

To makedonsko slovansko prebivalstvo pa je tudi samo nastopalo državotvorno in tako je Samuel ob koncu 10. stoletja združil makedonske Slovane v državo, ki je obsegala Tesalijo, Epir, Zahumlje, Dukljo, Raško, Bosno, dele Bolgarije in del (današnje) Albanije. Država je razpadla zaradi oživljene bizantinske moči (1018), je pa posebno po makedonskem narodnem preporedu razvidno obeležila in privzdignila zgodovinski spomin Makedoncev. Bolgari si v svojem zgodovinopisju tudi makedonsko državo prištevajo k svojemu zgodovinskemu spominu. Podobno Grki bizantinsko zgodovino štejejo za svojo, v njej pa slovanska državotvorja nimajo posebnega pomena.

Pokristjanjenje Slovanov je bilo ključni trenutek in preobrat v njihovi zgodovini. Za širjenje krščanstva pa je bil vsekakor največjega pomena misijonarski obhod tako imenovanih solunskih bratov Konstantina (Cirila) in Metoda. Ta podvig je podprl bizantinski dvor in pooblastila je dal carigrajski patriarh. To sta storila, da bi Rimu in njegovemu frankovskemu (germanskemu) političnemu okviru odvzela pobudo v pokristjanjenju Slovanov in s tem izrazite politične prednosti. Rezultati pokristjanjenja v slovanskem jeziku, kar je bila udarna prednost Cirila in Metoda, ki sta izoblikovala slovanski književni jezik za cerkvene potrebe, so daleč presegle začetna pričakovanja. Prav ta uspeh je netil spore med vzhodno in zahodno verzijo krščanstva, utelešene v vedno bolj zoperstavljenih cerkvah. Pričakovati je torej bilo, da sta bila solunska brata, ko sta prestopila cerkvene in imperialne meje, preganjana in njuno delo so skušali izničiti. Učenci slovanskih apostolov so pregnani s področij, ki si jih je v prokristjanjenju lastila frankovska oblast s svojo nemško jezikovno vsebino.

Pregnani učenci so se zatekli na slovanski jug, predvsem v Bolgarijo in v Makedonijo. Tam se je razvilo slovansko bogoslužje in tudi to je kmalu potem dodano kot sekanje cerkvene meje skozi Balkan. Že vzpostavljena meja med vzhodnim in zahodnim (rimskim) cesarstvom je postala verska meja. Njena trajnost je okrepljena po veliki shizmi (1054) med vzhodno (pravoslavno) in zahodno (rimskokatoliško) cerkvijo.

Makedonija na prepihu

Makedonski Slovani, versko v območju vzhodne krščanske cerkve, so tudi s slovanskim bogoslužjem ohranjali svojo etničnost. Bili pa so izpostavljeni rivalskim državotvorjem: kontinuiteti bizantinske oblasti in dvema pretendentoma na bizantinsko politično dediščino, bolgarskemu in potem še državi Nemanjićev, ki si je nadela srbsko ime. Poskus lastne državotvornosti je bil nekonkluziven, ker se v določeni meri prepleta z bolgarskim. Tudi to je seveda »gradivo« spora med nacionalnimi zgodovinami, o katerih bo še govor.

Bistvenega pomena je prav gotovo dolgo bila turška osvojitvev. V Makedoniji se je turško cesarstvo močno zasidralo, trajno in trdno proti koncu 14. stoletja. V popolnem preobratu politične zgodovine je imel vsaj tri daljnosežne posledice:

³ Kompetentno delo o teh procesih je napisal Dragan Taškovski pod naslovom *Kon etnogenezata na makedonskiot narod*, – Skopje: Naša knjiga, 1974.

– ustavil je helenizacijo, ker je tako rekoč konzerviral etnično izoblikovana področja, in

– zamrznil je rivalske namere glede Makedonije iz sosednjih državotvornih središč ter hkrati

– onemogočil razvoj teženj k makedonski individualnosti in posebnosti.

Makedonija je postala tudi področje mnogih naselitev iz etnično raznovrstnega imperija. Podobno kot na primer zlasti v Bosni je bilo precej prestopa v islam.

Svoja evropska ozemlja je turško cesarstvo še posebej cenilo. Imelo jih je za Rumelijo, kar jasno kaže, da je skozi nje uveljavljalo svoje namere na nasledstvo zahodnorimskega cesarstva: Rum – eli je poturčeno »tisto od Rima«, torej rimsko. Uradno ime, ki ga je Bizanc ohranil kot svoje ime za »Rim«, je ostalo celo v sultanovem nazivu: Kaiser-i-Rum, kar pač pomeni rimski cesar. V Rumelijo so všteti Trakija, Makedonija in še v vojni sreči premakljiva ozemlja proti severu.

Rumelijo so Turki imeli v posesti, preden so povsem osvojili ali za »pravo« Turčijo naredili Anatolijo. V zimi 1304–1305 so se trajno zasidrali na evropski strani Dardanelov. Trakija je bila celo stoletje pred padcem Konstantinopolisa (Bizanca, Carigrada) turška. Adrianopol, ki so mu nadeli ime Edirne, je bil glavno mesto in tudi ko je to postal formalno Instambul, mu niso odrekli prestolnice veljave vse do 18. stoletja. Danes je to mestece na tromeji treh držav, ki so se izoblikovale na ruševinah turškega cesarstva: Grčije, Bolgarije in Turčije, kar lahko štejemo za simbolično.

Z Rumelijo je bila težava, ki se je izkazala šele pozneje. V primerjavi z Anatolijo, ki se je naglo islamizirala, zlasti od 12. do 14. stoletja po mongolskih vdorih, je Rumelija ostala pretežno krščanska, pravoslavna. Turkov to ni preveč motilo med imperialnim razcvetom, kajti Rumelija je bila steber cesarstva in pravi rezervoar vojaške sveže sile, s katero se je cesarstvo gradilo.

Razkosanje Makedonije

Propadanje turškega cesarstva, posebno v 18. stoletju, v katerem se spet pojavljajo tri izključujoča državotvorna jedra, se prav okoli Makedonije močno zaplete in nekoliko odloži. Poleg nacionalnih rivalstev med Grčijo, Bolgarijo in Srbijo se problem zavozla z vmešavanjem velikih sil. Te turškega cesarstva niso le rušile, marveč so si skušale zagotoviti kar največji del njegove dediščine, neposredno ali posredno.

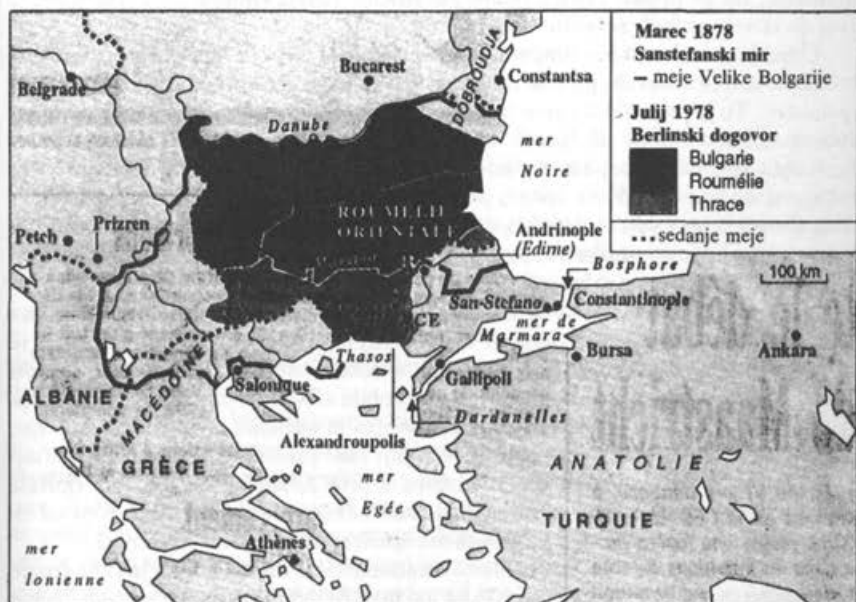
Rusija kot imperialna sila odkrito pretendira na bizantinsko imperialno nasledstvo, ki ga je zaradi »nepozornosti« krščanstva prevzela islamska Turčija. Bizanc (Konstantinopolis, Carigrad, Istanbul) je cilj ruske ekspanzije na Sredozemsko morje in hkrati naj bi njegovo zavzetje dokazalo kontinuiteto rimskega cesarstva skozi »tretji Rim«, ki je Moskva. Rusija je imela velike vojaške uspehe v vojnah z turškim cesarstvom. Katarina II. Velika (vladala od 1762 do 1796) ni dosegala le ozemelske retiracije turškega cesarstva, marveč je postala po sporazumu v Kučuk Kajmardžiju (1774) uradna zaščitnica pravoslavne vere v tem imperiju.

Rusiji so se uprle druge sile, še posebej Avstrija. Prav to rivalstvo okoli dediščine »bolnega človeka na Bosporju«, kot so začeli imenovati hirajoči imperij, mu je podaljšalo življenje. Hkrati pa se je globoko vsekalo v državotvorne konflikte nastajajočih balkanskih držav, postopoma poudarilo makedonsko vprašanje in močno zapletlo njegovo rešitev.

V tako imenovanem sanstefanskem miru (1878), ki ga je diktirala Rusija po zmagi nad Turki, je nagrajena Bolgarija: dobila je levji delež Makedonije. To je imela za povsem pravično in logično posledico balkanskega državotvorja, kajti za makedonske Slované ni našla drugih nacionalnih opredelitev kot le bolgarsko. V Makedoniji pa je imela še zlasti v cerkvenih oblasteh zaveznitvo, ker se makedonska nacionalna zavest še ni povsem utrdila oziroma se še ni izoblikovala.

Sicer pa so evropske sile sanstefansko rešitev makedonskega vprašanja učinkovito razveljavile. Še istega leta je berlinski kongres, najpomembnejši mednarodni forum, ki je na splošno krojil politično usodo Balkana, Makedonijo vrnil turškemu cesarstvu oziroma Turčiji.⁴

Turška Rumelija, čeprav že močno okrnjena, je dobila še nekaj desetletij obstajanja. Poleg Makedonije so bili v njej današnja Albanija, večji del sedanje severne Grčije, pa še Trakija do bolgarske meje. Formalno je turško cesarstvo naj dodamo, obdržal tudi novopazarski Sandžak in Bosno in Hercegovino. Seveda je to druga in drugačna zadeva, kajti z berlinskim kongresom je potrjena Avstro-Ogrski pravica do njihove okupacije.

Glavno mesto ali, bolje rečeno, najpomembnejše mesto je bilo Solun. To je bilo dokaj čudno mesto z burno zgodovino. V njem je bilo 40% židovskega prebivalstva, kajti tu so našli imenitno zatočišče španski sefardi, ki so jih izgnali po letu 1492. Bilo je živahno intelektualno središče in pomembno za poskuse turške obnove (mladoturki in gibanje za reforme). So pa nanj že poželjivo gledali ne le Grki, marveč tudi Bolgari in Srbi. Šele leta 1912 je Solun postal grški,

⁴ Glej: Bosna šaptom pade, *Teorija in praksa*, Ljubljana, Le XXIX, št. 7–8, 1992, str. 768.

zaledje je ostalo slovansko (makedonsko). Žide pa sta odnesla vihra druge svetovne vojne in antisemitizem nemške okupacije.

Ruvanje za Makedonijo je bilo z določbami berlinskega kongresa (1878) samo odloženo. Najavljeni pa so že vsi zapleti. Rešitve so se kazale v vsakovrstnih konfliktnih in skoraj nobene ni bilo, ki bi kazala možnost kompromisa. Obnova turške oblasti je bila prav zato polna nemirov tudi v sami Makedoniji.

Tri tako rekoč že napete rivalske sile majhnih subimperializmov (Bolgarija, Srbija in Grčija) so se pravzaprav vsestransko pripravljale za obračun okoli Makedonije. V sami Makedoniji pa je prišlo do gibanja za neodvisnost in vrhunec je v ilindenski vstaji (ki se je začela na Ilijev (Elijev) dan, 2. avgusta 1903). Izoblikovala se je že politična organizacija VMRO (kar je kratica za Vnatrešna makedonsko-odrinska revolucionarna organizacija), ki je zajela ne le mestno prebivalstvo, marveč tudi kmete. Njen cilj pa je bil samostojna makedonska država. Ko je ilindenska vstaja zatrta, se je organizacija razcepila in njen del je začel računati na bolgarsko pomoč v upanju, da je za njo še ruska. Vstajniki so računali na intervencijo veselih, ki pa je, kot se je pogosto dogajalo, ko so imela take račune balkanska gibanja, ni bilo. Velikim silam so ustrezale obstoječe razmere (status quo) in vsako gibanje doseženega ravnotežja se je kazalo kot nevarnost za spopad med njimi samimi. Ni nepomembno, da je turško zatrtje vstaje povzročilo veliko emigracijo Makedoncev, seveda iz vrst najbolj zavednih (vsaj 30.000).

Omenjeni balkanski subimperializmi, v določeni meri že konsolidirani v majhnih nacionalnih državah, pa niso mirovali. Rivali so se najprej združili zoper turško cesarstvo. To je privedlo do prve balkanske vojne. Balkanska zveza je nastopila po sporazumih med Srbijo, Bolgarijo, Grčijo in Črno goro⁵ (v jeseni 1911) z zahtevami turškemu cesarstvu, naj izvede notranje reforme in demobilizira armado. Kaj takega si seveda še vedno v lastnih predstavah mogočni imperij ni mogel tolmačiti drugače kot žalitev s strani nekdanjih podložnikov. Vojna se je sicer kmalu končala. Z mirom (v Londonu maja 1913) je turško cesarstvo izgubilo evropske posesti do črte Enos-Midija in se odpovedal Kreti (v grško korist).

Balkanske države pa so si kmalu skočile v lase zaradi plena, ki ga je vojna navrgla. Največji zaplet se je spet koncentriral okoli Makedonije. Bolgariji je obljubljen njen največji del, Srbija pa naj bi dobila nadvse željeno dostopnost do Jadranskega morja, kar je pomenilo, da bi dobila albanska ozemlja, čez katera je tak dostop možen. Vmešale so se velike sile. Da bi ohranile določeno ravnotežje, zlasti Avstro-Ogrska in njene zaveznice Srbiji niso privoščile dostopa do Jadranskega morja in so zapovedale nastanek nove države Albanije. Tako so tudi skušale doseči manjši vpliv Srbije na dogajanja med nezadovoljnimi južnimi Slovani in hkrati slabitev Rusije, ki je bila nekakšna splošna »slovanska« zaveznica.

Tako oškodovana Srbija je zahtevala nadomestila. Zahtevala jih je (kje druge bi to lahko storila?) v Makedoniji. Tako naj bi večji del Makedonije pripadel Srbiji in ne Bolgariji in to je bil povod za drugo balkansko vojno. Zoper Bolgarijo so nastopile vse sile prejšnje protiturške koalicije in Turčija tudi. Po miru v Bukarešti (1913) je Bolgarija dobila le manjši del Makedonije, ki mu rečejo pirinski. Vardarsko Makedonijo je dobila Srbija in egejsko Grčija. Makedonija je ne glede na etnična merila razdeljena, razkosana.

Ta delitev pa se pravzaprav ni zdela dokončna, kot niso tudi druge nasilne delitve na Balkanu, ki sekajo naravne etnične celote in združujejo nenaravne, kar bi pomenilo zgodovinsko pomembne celote.

⁵ *Politična zgodovina 20. stoletja*, – Ljubljana: DZS, 1985, po str. 49.

Skupaj s Srbijo, ne da bi ji bila priznana kakršna koli posebna identiteta, je po prvi svetovni vojni vardarska Makedonija prešla v Jugoslavijo. Leta 1939 je, kot ugotavlja Janko Pleterški,⁶ v Jugoslaviji živelo okoli milijon Makedoncev, v Grčiji okoli 250.000 in v Bolgariji okoli 200.000. O Makedoncih v Albaniji so bili podatki vselej nezanesljivi. Srbi so nadaljevali kolonizacijo Makedonije, podobno kot so to delali na Kosovu. Bolgarija je bila soudeležena v nemirih in terorizmu, ki je po tej poti izgubljal verodostojnost avtentičnega makedonskega boja. Srbskim (jugoslovanskim) oblastem pa je bila to pretveza za uveljavljanje državnega terorizma. Morda smemo reči, da je prav tako kolonialno nastopanje v določeni meri kompromitiralo Jugoslavijo, ki je bilo v Makedoniji neposredno nadaljevanje srbske politike zanikanja vsakega makedonstva.

Makedonci, razdruženi in nikjer narodnostno priznani, so še posebno veliko škodo v oženju etničnega prostora pretrpeli v Grčiji. Po prvi svetovni vojni je prišlo do pogrčevanja ne le s preganjanjem »slavofonstva«, marveč s preseljevanjem prebivalstva. Po grškem porazu v Mali Aziji,⁷ ko Grčiji ni uspelo odrezati še kakega dela razpadlega turškega cesarstva v Anatoliji, sta Grčija in Turčija sklenili sporazum o zamenjavi prebivalstva. Grki iz Male Azije so v veliki meri naseljeni v Makedonijo. Tudi odhod Turkov je spremenil številčno razmerje med etničnimi skupinami v grško korist.

Jugoslovanska Makedonija

Po okupaciji Jugoslavije (1941) je Tetovo, Gostivar, Kičevo, Strugo in del Prespe dobila velika Albanija, kakršno so oblikovali po zasedbi ožje Albanije Italijani. Drugo je dobila Bolgarija, jugovzhodni del pa so nemške okupacijske oblasti prepustile vazalski Srbiji. Bolgari so komaj čakali te priložnosti, ki so je bili deležni kot nemški zavezniki v drugi svetovni vojni. Uvedli so upravni in izobraževalni aparat, ki naj bi takoj bolgariziral Makedonijo.

Ta pritisk je bil dovolj močan tudi zaradi deljenosti med Makedonci na probolgarske in projugoslovanske politične dejavnike. Slednji so prevladali s partizanskim gibanjem, ki je postalo del jugoslovanskega odporiškega gibanja ali pa ga je slednje celo organiziralo.⁸

Prav gotovo je to bil učinkovit način vračanja Makedonije v Jugoslavijo. Ta ji je, v svoji avnojski⁹ prenovljenosti, priznala individualnost in dodelila nacionalno identiteto ter makedonsko republiko v mejah Jugoslavije dodala drugim republikam. Tako je tudi pripoznan makedonski narod v vseh posledicah, ki segajo tudi na področje državotvorne primernosti. Vsekakor ni mogoče precenjevati tega priznanja, ki ima za (slovanske) Makedonce zgodovinsko utemeljitveno vrednost.

Da pa bi Makedonci dejansko nastopali kot nacija, je bilo pravzaprav treba marsikaj postoriti. Narodna ideološka zasnova je bila zaradi delitve na rivalske države in ustavljanja makedonskega avtohtonega državotvornega prizadevanja v zamudi. Nacionalni preporod, usmerjen k uresničevanju makedonizma v moder-

⁶ *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, – Beograd 1985, str. 211.

⁷ *Politična zgodovina 20. stoletja* (1985), str. 81–82.

⁸ Mihailo Apostolski, Aleksander Hristov, Rastislav Terioski: Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941–1944), *Jugoslovenski istorijski časopis*, Organ Saveza društva istoričara, br. 3, god. 1963. Seveda je še veliko drugih virov, ki pa jih ne naštevamo.

⁹ Z »avnojsko Jugoslavijo« razumemo federacijo, ki izhaja iz načela priznanja vseh narodnosti na tleh Jugoslavije, med njimi pa nacionalno konstitutivnim priznava določeno obliko protidržavnosti, naslovljeno z nazivom »republika«.

nem pomenu nacije z vsemi atributi posebnosti, se je v polni meri začel šele z osvoboditvijo izpod bolgarske in albanske (italijanske) okupacije leta 1944. Standardiziran je makedonski jezik in vpeljan v svoji ločenosti od drugih standardov, zlasti od bolgarskega, v javno rabo, šolstvo in seveda literarne stvaritve. Po tej poti je temeljen tudi nujno potreben ideološki aparat države,¹⁰ ki je makedonizem insertiral v nastajajočo politično kulturo in nacionalno zavest. Pri tem je prav gotovo, kar močno moti sosede – pretendente na Makedonijo, posebno prizadel tisti del makedonizma, ki vključuje (slovansko) prebivalstvo sosednjih držav, zlasti Grčije in Bolgarije, manjši del makedonske »iredente« pa je tudi v Albaniji.

Bolgarija je vztrajno zanikala celoten proces utemeljevanja makedonske nacije, čeprav je bila takoj po drugi svetovni vojni za kratek čas prisiljena priznati obstoj dela makedonskega naroda v Bolgariji. Celo makedonski jezik je na zgražanje ekstremnih »Bolgarov« uveden v šole, kar pa je Bolgarija zatrla takoj, ko je Jugoslavija izključena iz tabora držav, ki jim je bila hegemon Sovjetska zveza. Predvsem je uradna Bolgarija začela zanikati makedonski jezikovni standard in je nadaljevala s trditvijo, da gre le za dialekt bolgarskega jezika.

Čisto drugače se je lotila makedonske sepreratne nacionalne zavesti Srbija. V avnojski Jugoslaviji ni bilo mogoče zanikati makedonizma, ga je pa bilo mogoče posredno odklanjati. V tem smislu je indikativen odpor priznanju avtofekalnosti makedonske pravoslavne cerkve. Jurisdikcijo nad vsemi kristjani pravoslavne denominacije si je lastila srbska pravoslavna cerkev. Ne gre se čuditi, da je našla podporo v carigraskem patriarhatu, ki ima določene priznane, čeprav težko izvajane, pristojnosti nad vsemi pravoslavnimi cerkvami. Tudi to je vsekakor svojevrstno odrekanje makedonizma, kajti v pravoslavju so cerkve izrazito nacionalne v svoji avtofekalnosti ali, naj rečemo, samoupravi.

Zanikanju se vsekakor na svojevrsten način pridružuje Grčija. Njen strah velja v prvi vrsti potencialni nacionalni buditvi Slovanov v mejah grške države, ki jih makedonizem prišteva makedonski (slovanski) celoti.

Jugoslavija je bila v teh precepah okvir, v katerem se je slovansko makedonstvo utrdilo in državno institucionaliziralo. To je bilo tudi v tem kontekstu, naj tako rečemo, čuvanje makedonske identitete pred apetiti sosedov. Nič pa ni bila pripravljena ali pa ni mogla Jugoslavija storiti za makedonske manjšine v Grčiji, Bolgariji ali Albaniji. V tem je morda bilo posebne vrste ravnotežje jugoslovanske nacionalne politike in še posebej tiste, ki zadeva makedonizem.

Kratka epizoda v balkanski federaciji, ki naj bi vsebovala Bolgarijo, je brez pomena kot načrt združevanja okoli Jugoslavije kot zmagovalke v drugi svetovni vojni in tudi vabljenje Albanije ni uspelo. Bržkone je druga epizoda začrtala določene zarez, to pa je bilo vpletanje Jugoslavije v grško državljansko vojno. Ta se je začela že v drugi svetovni vojni in po kratkem premirju nadaljevala po njej na relaciji (komunistična) levica nasproti desnici v obliki kontinuitete predvojne grške države. Zmagala je desnica z logiko hladne vojne. Podprl jo je namreč blokovsko urejeni »Zahod«, komunistična alternativa pa je izvenela mednarodno v prazno, ker je Sovjetska zveza priznala delitev na interesna področja, kakršno sta sta že v medvojnem dogovarjanju v antihitlerjevski koaliciji zabeležila Winston Churchill in Josif Visarionovič Stalin.¹¹ V vojni, ki se je končala leta 1949, je slovansko prebivalstvo sodelovalo na strani ELAS-a (Narodnoosvobodilne arma-

¹⁰ *Politična kultura* (1989), str. 115 in tudi drugod.

¹¹ *Politična zgodovina 20. stoletja* (1985), str. 294, *Churchillovi spomini*, Winston Churchill: *Drugi svetaki rat*, – Beograd: Prosveta (po drugi izdaji iz 1964), str. 207.

de) in je bilo pravzaprav skupaj z njo poraženo, ne da bi dočakalo dejanske pomoči od Jugoslavije in njenih Makedoncev, kar je seveda razumljivo v zapletenosti razmer po izključitvi iz že omenjenega tabora, ki mu je bil hegemon Sovjetska zveza. Tudi to je seveda skoraj neposreden zgodovinski spomin za vse strani, vpletene v grški državljanski vojni, za Grčijo pa je bila zmaga desnice izjemna priložnost, da še enkrat disciplinira svojo slovansko manjšino.

Konflikti nacionalnih zgodovin, konceptov in aspiracij

»Makedonsko vprašanje« se kaže kot tipičen vozle konfliktov izključujočih se nacionalnih idej. V tem je bržkone ne le izrazita balkanska aporija, marveč v marsičem najbolj tipičen zaplet balkanskih rivalskih državotvorij in nacionalnih projektov in pretenzij. Naj ponovimo: makedonske nacionalnosti ne priznajo Bolgari, celo ime ji kratijo Grki in vsekakor menijo, da gre za »južno Srbijo,« severni sosedi Albanci pa čakajo na novo priložnost, da Makedoniji odtrgajo tisto, kar je pretežno poseljeno z Albanci.

Bržkone je najbolj radikalno in izrazito grško zanikanje slovanskega »makedonstva«. Uradna Grčija je obsedena s prepričanjem, da si Makedonije, ki ni grška, sploh ni mogoče zamisliti. Grška država je storila vse, da bi svojo tezo dokazala z zgodovinskimi argumenti. Gre za revizijo ali prikrojitev, ki ji seveda, kot smo pokazali, dejstva ne pritrjujejo. In prav tam, kjer je to tako, se uradna zgodovina zaganja v vsakovrstne podvige, ki polnijo nacionalno mitologijo in prispevajo k nacionalistični eksaltaciji.

Naj navedemo nekoliko značilnih potez. Po letu 1975 so grškim arheologom dodeljena obilna denarna sredstva. Z izkopaninami naj bi dokazali grškost Makedonije. Našli so grob omenjenega makedonskega kralja Filipa II. in potem izkopano z velikim pompom razstavili. Take razstave so silile v svet in spremljala jih je obilna publicistična dejavnost. Profesorji, ki so potrjevali uradne teze, so postali nacionalni heroji.

Značilno je, da se je v nacionalne argumentacije vpletla tudi grška pravoslavna cerkev. Šla je tako daleč, da je obtožila Vatikan (torej rimskokatoliško cerkev) za zaroto. Zarota je seveda vzpostavitev makedonske republike. Sicer pa ne gre za izrazito specifičnost: pravoslavne cerkve se na splošno, kot smo že povedali, vedejo zelo nacionalno. V makedonskem primeru pa sta posredno oziroma neposredno povezani grška in srbska pravoslavna cerkev.

Medsebojni spori nacionalnih zgodovin na Balkanu seveda niso edini politični »kod«, ki skuša zagotoviti maksimalizacijo separatnih in rivalskih nacionalnih aspiracij. Konfliktnost se stopnjuje z zamudnostjo nacionalnih projektov in v tem morda smemo zapaziti celo določene vire nestrpnosti oziroma nepotrpežljivosti. Nacionalna ideja je na Balkanu zapoznena in tako nacionalni projekti, ki vselej zadevajo interese drugih nacij, doživljajo hude frustracije.

Nacionalni projekti potemtakem prav izsiljujejo dokaze o obstoju in obstojnosti, dolgovčnosti in kontinuiteti svoje »nacije«. Še posebej iščejo dokaze v daljnih, v preteklost zakopanih državotvornosti. V zagonu te vrste se prestopa vsaka razumna meja. Bržkone je najhujše, da so utišane dejanske znanstvene presoje in je zgodovinopisje z vsemi svojimi pomožnimi vedami in vejami, tudi z arheologijo, postavljeno v nacionalno službo. Miselne akrobatike so prav neverjetne, vsak dvom o nacionalnih konstruktih se šteje za nacionalno izdajo.

Tudi pri dokazovanju svojih zgodovinskih pravic skušajo ideološki aparati

države prehiteti druge podobne. Dejstva štejejo le, če se lahko zlorabijo. Tista, ki niso primerna za nacionalno ugoden zgodovinski konstrukt, so zamolčevana.

Seveda ni to edino »orožje« nacionalnih oziroma nacionalističnih projektov. Pomožni argumenti segajo v etnično poselitve, če ta argument ruši kako drugo ozemeljsko pravico in pomaga »legitimizirati« nacionalne aspiracije. Ko pa ni več nobenega verbalnega argumenta, se seveda kaj hitro preide na *argument sile*. Tu pa se potem v skladu z že preizkušenimi postopki in delovanjem prelije v razpustitev vseh zlih duhov.

Virulentnost in ekstremnost obrobnih nacionalizmov

Prav makedonsko vprašanje je še en, dokaj določujoč izraz ekstremnega nacionalizma področij, ki so vrezana v zgodovinsko kontrastno in hkrati prepleteno tkivo. Prav gotovo to virulentnost lahko opažamo v dokaj absurdnih pojavnih oblikah na slovanskem obrobju. Tako je na Koroškem s slovitim Urangstom, »prastrahom« pred slovansko (slovensko) poplavo, tako je v Trstu s poudarkom na tem, da je »citta italianissima«. Ne gre se torej čuditi, da je tako v Solunu. Njegova negrška preteklost in dejstvo, da je bil »obkoljen« s slovanskim prebivalstvom, sta ustvarila posebno stanje duha.

Bržkone je državljanska vojna za časa druge svetovne vojne in po njej, v kateri so se slovanski Makedonci, pričakujoč možnosti olajšanja in helenizaciji, pridružili silam pod komunističnim vodstvom, kar smo že omenjali, dala dodaten prispevek grškemu nacionalizmu. Poraženo stran v državljanski vojni je moč namreč združeno obtoževati komunizma in slovanstva.

V nacionalističnih ekstremizmih opisanih obrobij je seveda bistven občutek zgodovinske nedoločenosti v etničnem smislu obstoja specifičen problem identitete. To pa je kot vsaka psihoza, tudi kolektivna, potiskano na področja, s katerih zgodovinska dejstva ne bi privrela na dan. Skoraj vsakdo se seveda zaveda svojih »tujerodnih« prednikov in to je še posebej vznemirjajoče v obrobni etnonacionalizmi. V današnji makedonski Grčiji je tudi po naselitvi maloazijskih Grkov bilo veliko prebivalstva, ki grško sploh ni znalo. Ob tem je očitna kompenzacija v poudarjanju lastne nacionalne večvrednosti v odnosu na »barbarske sosed« in pri tem klicanje tistega zgodovinskega spomina, ki naj bi kazal na konstanto civilizacije v grštvu in konstanto barbarizma v slovanstvu.

Sicer pa se grške nacionalistične zmedenosti kažejo ne le v makedonskem primeru. Do sosednje Albanije se je Grčija vedla tako, da je bilo moč razumeti, kako ima za svojo manjšino 20% albanskega prebivalstva, ki je pravoslavne vere. Dejstvo, da je med njimi le malo grkofonov, skorajda ni motilo. To pa je povsem vzporedno vedenje do grške manjšine v Anatoliji, ki je po prvi svetovni vojni zamenjana za turško manjšino v Grčiji. Iz Turčije je preseljenih (med slovanske Makedonce v največji meri) 1,200.000 ljudi, ki so prišli v Grčijo, ker so bili pravoslavne vere, niso pa več znali grško. Podobno 600.000 preseljenih muslimanov, ki naj bi bili Turki, ki so bili islamske veroizpovedi, ni znalo turško. Med temi »Turki« je bilo veliko tistih, ki so kot slovansko prebivalstvo na Balkanu sploh prehajali v islam in pri tem etnično niso pač mogli postati Turki. Identifikacija islama s turštvom pa je pravzaprav splošna pretveza balkanskih držav.

Če smo grško zavzetost v zanikanju negrških etničnih skupnosti in skupin posebej poudarili, smo to storili zato, ker gre za najbolj ekstremno in hkrati najuspešnejšo politiko te vrste na Balkanu. Grkom pri asimilacijski politiki niti ni

bilo treba posegati po ukrepih, ki so dobili zlovešče ime »etnično čiščenje«, kar so v svojem zasedenem delu Cipra izvedli Turki proti Grkom. Ti pa so v svoji nacionalni politiki spet tako odločni, da zanikajo obstoj Kurdiv, ki sicer predstavljajo kar 20% prebivalstva turške republike. Če bi naštevali druge balkanizme te vrste, bi seveda prišli do ugotovitev, da so posebne okoliščine branile drugim do konca izpeljati grški ali turški recept.

Prav grozoviti in dokaj anahronični so ti balkanski nacionalizmi v svojih težnjah po etnični čistosti, ki jo veleva prevladujoča nacija. Konflikti so prav zato neizbežni in praviloma siloviti, kajti rivalstvo med državotvornimi jedri, ki smo jih analizirali, prekriva vsako obmejno področje, včasih pa sega daleč čezenj.

(Slovenska) Makedonija je glede teh rivalstev seveda še posebej izpostavljena. Sama ni etnično homogena, poleg Albancev je v njej še močna turška manjšina (okoli 5,5% prebivalstva po oceni iz leta 1991), so makedonski muslimani, ki jih od pripadnikov pravoslavja loči vera, in še kako manjšino bi navedli. Možno je, da se bo v številnih precepah začela majati makedonska nacionalna zavest in utegne se krepiti bolgarska. Pa še mnoge druge težave lahko predvidevamo, čeprav so bržkone tiste, ki izhajajo iz gospodarske nerazvitosti, najbolj izrazite.

Zlom Jugoslavije in razburkanje etnonacionalizmov na njenih ruševinah sta bila najusodnejša za Bosno in Hercegovino, sta pa lahko kaj kmalu to tudi za Makedonijo. Srbski nacionalni projekt, učinkovito ustavljen na zahodu, cefran na vseh srbskih obrobjih, se zlahka pojavi še kot revindikacija osvojitve, ki jih je priznal omenjeni bukareški mir po drugi balkanski vojni.

Albanska maksimalistična nacionalna ideja prav gotovo teži k združitvi vseh Albancev v eni državi. Tudi ta nacionalni koncept ogroža Makedonijo. Konflikti, ki utegnejo preiti v stanje, ko jih ne bo več mogoče nadzirati, se že najavljajo. Velik del albanskih frustracij, ki se vežejo na Kosovo, in srbsko oklepanje te pokrajine v jeklene sponje nacionalne intransigentnosti in popolne represije se utegneta preliti v Makedonijo. Težave makedonske države z mednarodnim priznanjem in seveda tiste, ki so gospodarske in družbene narave, lahko prilivajo olja na ogenj.

Niso potemtakem le nestrpnost Grčije in pretenzije Bolgarije ter dvomljiva in premakljiva srbska stališča tista, ki Makedonijo ogrožajo in ji jemljejo možnosti stabilizacije. Tretjina prebivalcev Makedonije je albanskega rodu. Zahtevajo vsaj avtonomijo in mislijo na priložnost, ki je že nekako »v zraku« in bo peljala k ponovni vzpostavitvi velike Albanije.

Čakanja in pričakovanja

Republiki Makedoniji prav gotovo ni lahko. Plavati je treba med Scilami in Karibdami, čermi in izpostavljenostmi, ki so tako mednarodne kot notranjepolitične narave. Morda ji lahko nekolikanj pomaga mimetično rivalstvo pretendentov na njeno ozemlje in tako določena patpozicija. Toda to je negotovo ravnotežje, kot se je izkazalo v mnogih pretresih na Balkanu, ki so takoj zadeli v nove postrojivke na tleh Makedonije in v taki postrojenosti do spreminjanja njenih meja.

V tem je odvisnost makedonskega vprašanja od splošnih balkanskih zdrah. Pa tudi širše mednarodne pretrese, močno nepredvidljive in vsekakor latentne, bo Makedonija čutila v negotovosti in nedorečenosti.

Nacionalistično vzburkana in vzburjena Grčija je bržkone le začasno postala ključ obstoja Makedonije kot neodvisne države. Ni je seveda priznala in tako drži

ključ daleč od vrat, prevzetnost pa izhaja še iz članstva v Evropski gospodarski skupnosti, ki se v grški intrasingentnosti ne znajde, kot se na splošno ne zna odzvati na balkanske zdrahe. Poleg tega je večji del makedonskih poti v svet usmerjen skozi Solun, če se bo nadaljevala prekinitve tistih, ki so vzpostavljene v razpadli Jugoslaviji.

V grških uradnih stališčih je seveda, kot je to sploh z etnonacionalizmi, veliko dvomnosti in nedorečenosti. Da bi si predstavili to stališče, smo izbrali navedbe nekdanjega grškega ambasadorja M. T. L. Chrysanthopoulou,¹², ki strne grško odklanjanje Republike Makedonije v tako argumentacijo:

- makedonskega imena ni mogoče priznati »slovanski« republiki, ker ni skrivala pretenzij po »grški« Makedoniji,
- ker slavomakedonska imigracija po celem svetu moti grška dokazovanja o edini pravi in grški Makedoniji,
- ker si je nova republika iz Skopja drznila v svojo zastavo izobesiti kot emblem zvezdo starodavnega Filipovega makedonskega kraljestva.

Drugi razlogi niso posebej navajani, so pa v navedeni argumentaciji vključeni. Grčija se vsekakor zaveda, da meja proti severu ne more več širiti. V tem smislu celo zagovarja obstoj države na ozemlju jugoslovanske Makedonije, če bo ta spremenila ime. Če spremeni ime, pričakuje Grčija, ne bo več mislila na svoje rojake in sonarodnjake v Grčiji. Obstoj in obstojnost take države s spremenjenim imenom bi bila »zavora« pred apetiti drugih sosedov, ki jih sicer ime ne moti, pač pa si želijo odrezati še kak del makedonskega ozemlja. Tako bi Grčija, po eni plati, zavarovala procese dokončne asimilacije svojih Slovanov, preprečila njihovo nacionalno prebujanje in uporništvo, sosedom pa blokirala rivalske ozemeljske težnje.

Prav gotovo je bolgarsko stališče v marsičem temu kontrastno. Bolgarija je Republiko Makedonijo priznala.

Tako si je zagotovila ugodno mesto v čakalnici razpleta makedonskega vprašanja. Njena potrpežljivost se utegne močno izplačati. Ko bo asfiksija makedonske neodvisnosti vse večja s pritiskanjem sosedov z vseh strani, bo bolgarska stran vse bolj odprta in bo ponujala »sestrsko« oporo v boju za preživetje. Tako bo Bolgarija dokazovala, da niso Makedonci le v luči zgodovinskih povezav z Bolgari, marveč da so to tudi po skupnosti interesov.

Pri vsem tem ne gre pozabiti, da so sicer spori med Atenami in Sofijo nekoliko pod predpraznik spravljeni, pa vendar očitni. Grke in Bolgare družita skupna skrb zaradi prevelike turške manjšine in strah pred vmešavanjem turške republike. Bolgari pa ne pozabljajo, da jim je Grčija po prvi svetovni vojni otela dostop do Egejskega morja.

Makedonija potrebuje Grčijo in potrebuje Bolgarijo. Turčija bi ji bila rada v pomoč, toda s tako pomočjo se mešajo štrene na Balkanu v kar preveliki meri. Tudi Grčiji je Makedonija potrebna, skozi njo gredo lahko vezi k Evropi. Poleg tega Grčija izpostavlja svoje severne pokrajine ne le izolaciji, marveč daje priložnost Bolgariji, ki ni v ničemer pravzaprav zunaj dometa zgodovinsko dokazanih grških rivalov na Balkanu.

Razpad Sovjetske zveze je na poseben način premešal karte pomembnosti tudi v balkanskih državah, med katere seveda moramo všteti tudi Turčijo z njenim preostankom Rumelije v Evropi in neposrednim sosedstvom v Mali Aziji. Tudi oponiranje Iraka ameriškim strateškim interesom je poudarilo pomen Turčije kot

¹² Objavljene v *Monde Diplomatique*, Paris, November 1992, str. 2.

izjemno pomembnega geostrateškega ozemlja. Turčija po eni strani skuša postati mentor novonastalim muslimanskim republikam razpadle Sovjetske zveze in tu ima prednosti na primer pred Iranom, ki se je zavozljal skozi svojo islamsko revolucijo. Po drugi strani naj bi skrbela za tiste populacije na Balkanu, ki jih je turško cesarstvo pustilo »na cedilu«, tako rekoč na milost in nemilost krščanski rekonkvisti. Ciprska afera je potrdila turško premoč, kajti otok je ostal deljen in turški je neproporcionalno velik del glede na razmerje med grškim in turškim prebivalstvom. Intervencijo leta 1974 so Turčiji tako rekoč na pladenj položili grški polkovniki s svojo neveščo notranjo in zunanjo politiko.

Grčija je bila hudo ponižana. Zakaj vodi zdaj balkansko politiko, ki dolgoročno ne more zagotavljati njenih interesov, je prav posebno vprašanje. V tej politiki je vse preveč neracionalnosti, da bi bila razumljiva zgolj iz povsem razvidnih interesov. Zato je analiza virulentnih nacionalizmov absolutno potrebna, da bi se taka stališča razumela. Evropa bo prav gotovo dala prednost drugačnim zadevam, kot je tista, ki zahteva spremembo imena Republike Makedonije.